

УДК 351.74:342.721

В.В. Ткаченко,

доктор історичних наук, професор

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ КАТУВАННЮ, ІНШОМУ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ З ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЙОГО ПОКРАЩАННЯ

У статті досліджено сучасний стан протидії катуванню, іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми в Україні. Здійснено короткий історичний екскурс у виникнення та розвиток катувань та тортур у сфері правосуддя. Проаналізовано чинне законодавство України на відповідність вимогам міжнародних нормативно-правових актів у сфері запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання. Вивчено позитивний зарубіжний досвід у сфері якісного реформування правоохоронної системи. Розроблено окремі пропозиції щодо покращення стану протидії катуванню, іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми в Україні.

Ключові слова: протидія катуванню, іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми, національний превентивний механізм, позитивний імідж органів внутрішніх справ.

В статтє исследовано современное состояние противодействия пыткам, другому жестокому обращению работников милиции с людьми в Украине. Осуществлен краткий исторический экскурс в возникновение и развитие пыток в сфере правосудия. Проанализировано действующее законодательство Украины в плане соответствия с требованиями международных нормативно-правовых актов в сфере предотвращения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Изучен положительный зарубежный опыт в сфере качественного реформирования правоохранительной системы. Разработаны отдельные предложения по улучшению состояния противодействия пыткам, другому жестокому обращению работников милиции с людьми в Украине.

Ключевые слова: противодействие пыткам, другому жестокому обращению работников милиции с людьми, национальный превентивный механизм, положительный имидж органов внутренних дел.

Paper investigates the current state of combating torture or other ill-treatment of police officers with people in Ukraine. A brief history about the origin and development of torture in the justice sector is stated. Current legislation of Ukraine in accordance with international legal acts in the field of prevention of torture and other inhuman or degrading treatment or punishment is analyzed. Positive foreign experience in the field of qualitative reform of the law enforcement system is studied. Several proposals for the improvement of the counteraction to torture or other ill-treatment of police officers with people in Ukraine are developed.

Keywords: combating torture or other ill-treatment of police officers with people, national preventive mechanism, positive police image.

Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується нестабільністю в соціально-економічній та політичній сферах, зниженням моральних норм, а також зростанням

злочинності, в тому числі серед працівників правоохоронних органів. Україна як учасник Міжнародного пакту про громадські та політичні права, Конвенції ООН проти катувань і Європейської конвенції захисту прав людини та основоположних свобод зобов'язана гарантувати право не бути підданим катуванням та поганому поводженню з боку державних службовців. Водночас скарги на катування і жорстоке поводження в правоохоронних органах трапляються доволі часто в практиці правозахисних організацій. Наприклад, за даними Української Гельсінської спілки з прав людини, до мережі приймалень протягом 2013 року надійшло 198 скарг на катування та інші форми поводження (порівняно із 178-ма скаргами у 2012 році) [1].

Окремі питання, пов'язані із проблемами забезпечення законності, прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України, а також необхідності реформування правоохоронних органів як одного із шляхів запобігання порушенням у зазначеній сфері, в різні часи ставали предметом дослідження багатьох дослідників. Це, зокрема, такі вчені, як Авер'янов В.Б., Алтухов С.А., Антонович А.Я., Бандурка О.М., Белоусов Ю.В., Варигін А.Н., Ворущило В.П., Кобзін Д.О., Кравченко Ю.Ф., Левченко К.Б., Мартиненко О.А., Новиков О.С., Опришко В.Ф., Перепелиця А.В., Петков В.П., Полонський Д.М., Погорілко В.Ф., Соболев В.О., Черноусов А.М., Шемшученко Ю.С., Шкарупа В.К., Ярмиш О.Н. та інші.

На цьому етапі розвитку українського суспільства та реформування правової галузі профілактика займає основне місце в охороні правопорядку. Про це свідчить в тому числі змістовно інший підхід як до структури, так і до назв законодавчих актів. Враховуючи сучасні тенденції, а також попередній досвід суспільства в цій сфері, слід зазначити, що запобігання катуванням та іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми є значно легшим ніж виправлення його негативних наслідків.

Дослідження спрямоване на вивчення сучасного стану протидії катуванню, іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми в Україні та розробку окремих пропозиції щодо його покращення.

Історія застосування катувань та тортур у сфері правосуддя розпочинається в період розвитку римського права. Маючи законні підстави (як спосіб чи метод встановлення доказів під час допиту або як форма покарання), катування поширювались на території всієї середньовічної Європи протягом багатьох століть аж до дев'ятнадцятого включно [2, с. 48]. З початком доби карного правосуддя закони дещо пом'якшали, покарання почали набувати переважно виправного характеру і перестали бути частиною суспільних видовищ [3, с. 91–92]. Водночас повної відмови від катувань не відбулось, фактично вони продовжували та продовжують використовуватися в державних карних системах. З метою припинення практики застосування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання світове суспільство тривалий час розробляло й продовжує розробляти міжнародні, європейські, національні нормативно-правові акти та механізми боротьби з цим явищем.

Ратифікувавши низку міжнародних нормативно-правових актів, Україна також взяла на себе відповідні міжнародно-правові зобов'язання у сфері запобігання катуванню та іншому жорстокому поводженню працівників міліції з людьми. Це, зокрема, такі акти, як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про політичні та громадянські права 1966 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 року та Факультативний Протокол до цієї Конвенції 2002 року

тощо. Прийняті на себе міжнародно-правові зобов'язання держава реалізовує з часів проголошення незалежності. Зокрема, у сфері нормотворчості це передбачення відповідних положень у таких нормативно-правових актах: Основному Законі України (ст. 28), Кримінальному кодексі України (ст.ст. 127, 365, 373), Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 11), Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 5, ч. 1 ст. 8), Законі України “Про прокуратуру” (ч. 1 ст. 19, ч. 2 ст. 29), Законі України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (пп. 3–1, 8, 8–1, 10 ч. 1 ст. 13, ст.ст. 18, 19, 19–1), Законі України “Про попереднє ув'язнення” (ч. 3 ст. 1) та інших.

З метою впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, а також створення передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України, законодавець розробив Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” (2006).

На виконання рекомендацій Комісара Ради Європи з прав людини Т. Хаммарберга розпорядженням МВС України від 30.10.2008 № 1188 було затверджено план заходів, серед яких, зокрема, передбачалось: створення науково-методичного центру з дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України; забезпечення встановлення в усіх підрозділах органів внутрішніх справ системи відеоспостереження з метою попередження незаконних дій працівників МВС; підтримка діяльності проекту щодо надання безоплатної правової допомоги затриманим та заарештованим особам; ознайомлення правоохоронних органів із формами громадського та відомчого контролю за дотриманням прав людини тощо.

Наказом МВС України від 26.03.2010 № 90 передбачається вжиття заходів, спрямованих на забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, поваги до честі та гідності кожної особи, попередження вчинення протиправних дій працівниками міліції.

Розпорядженням МВС України від 31.03.2011 № 329 затверджено додаткові заходи щодо недопущення випадків катування та жорстокого поводження в діяльності органів внутрішніх справ.

З метою забезпечення прав і свобод людини та відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною на виконання рекомендацій Європейського комітету з попередження тортур і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” щодо національного превентивного механізму” (2012) було впроваджено національний превентивний механізм у форматі “Омбудсмен +”, який передбачає здійснення моніторингових візитів у місця несвободи працівниками офісу Омбудсмена (Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму) спільно з активістами громадянського суспільства. Зокрема, експертна рада (як елемент цієї моделі) включає в себе представників (експертів) таких національних неурядових організацій, які мають значний досвід у сфері моніторингу дотримання прав людини в діяльності місць несвободи: Асоціації незалежних моніторів місць несвободи (АНМ), Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів (АУМДПЛ), Молодіжної альтернативи (М'АРТ), Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ), Харківського інституту соціальних досліджень (ХІСД), Харківської правозахисної групи (ХПГ) та Центру інформації про права людини (ЦІПЛ).

За результатами проведених перевірок на підставі ст. 18 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” Омбудсмен щорічно

проголошує доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. В доповіді також містяться висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Так, відповідно до статистичної інформації, викладеної в доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у 2013 році було зареєстровано понад 17 тис. звернень по факту порушень прав людини. Серед них близько 4 тис. скарг стосувались неправомірних дій у зазначеній сфері з боку працівників МВС України. На підставі цього було здійснено 178 візитів до установ МВС України, які за формальними ознаками можуть бути віднесені до місць несвободи. Типовими порушеннями прав та свобод людини було визначено незабезпечення прав затриманої особи: на негайне повідомлення про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї (чи інших осіб на її вибір); на отримання безоплатної правової допомоги; на отримання необхідної медичної допомоги; на належні умови тримання; на особисту недоторканність та повагу гідності тощо. При цьому виникає проблема порівняння показників діяльності Омбудсмена з аналогічними попередніх років, яка полягає в постійному удосконаленні структури доповіді.

Водночас МВС України накопичує власну статистичну інформацію на підставі скарг громадян щодо порушення їхніх прав у зазначеній галузі. Так, за даними МВС України, у 2012 році було зареєстровано 1387 звернень (скарг) громадян щодо фактів катування, побиття, протиправного застосування фізичної сили з боку працівників ОВС під час виконання службових обов'язків, з них підтверджено 590 фактів. Порушено кримінальні справи щодо 31 факту (6 – за вчинення катування, 25 – за спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості). Стосовно 559 фактів прийнято рішення про відмову у порушенні кримінальної справи [4].

У 2013 році було зареєстровано 1105 звернень (скарг) громадян щодо фактів катування, побиття, протиправного застосування фізичної сили з боку працівників ОВС під час виконання службових обов'язків [5], з них 721 факт не підтвердився. Порушено кримінальні справи щодо 33 фактів (5 – за вчинення катування, 26 – за спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, 1 – за вчинення умисного вбивства, 2 – за доведення до самогубства, 1 – за побої і мордування, 1 – за погрозу вбивством). При цьому також слід зазначити, що постійне удосконалення структури відомчої звітності заважає здійснювати порівняльний аналіз статистичної інформації.

У Генеральній прокуратурі України щодо стану профілактики, своєчасного реагування, а також усунення причин насильства та іншого жорстокого поведіння серед працівників органів міліції засвідчують таке. У більшості регіонів не вживаються заходи щодо своєчасного притягнення до відповідальності працівників правоохоронних органів, які застосовують насильство та тортури до підозрюваних і затриманих. До сьогодні тяганина при проведенні досудового розслідування залишається однією з причин порушення конституційних прав громадян. Через несвоєчасне прийняття процесуальних рішень спостерігається збільшення залишку кримінальних проваджень. У третині проваджень за фактами смерті громадян у службових приміщеннях органів внутрішніх справ та установах пенітенціарної системи досудове розслідування проводиться слідчими міліції [6].

Крім цього, проблема виникнення фактів жорстокого або іншого нелюдського поводження з людьми з боку кожного окремого працівника міліції тісно пов'язана із факторами соціально-психологічного, організаційно-управлінського та іншого характеру.

Звертаючись до позитивного зарубіжного досвіду, можна констатувати наступне. В результаті проведених грузинських реформ у правоохоронній сфері було, зокрема, удосконалено організацію професійного відбору кадрів. Так, при прийнятті на роботу нові кандидати проходили психологічні тести, розроблені спільно із західними спеціалістами, що дозволило підвищити середній інтелектуальний рівень працівників, відібрати психологічно стійких осіб, з неагресивними установками [7].

Результати дослідження показали, що чинне законодавство у сфері роботи із запобігання катуванню та іншого жорстокого поводження працівників міліції з людьми, а також організація діяльності міліції в цілому мають ряд прогалин. Зазначене ускладнює проблему профілактики таких правопорушень. З метою підвищення ефективності діяльності щодо попередження проявів нелюдського поводження з громадянами в діяльності міліції доцільно використовувати зарубіжний досвід, зокрема, з питань якісного реформування поліції, відповідно до вимог міжнародних, європейських нормативно-правових актів, угод. Потребує вдосконалення система психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ. Зокрема, до так званих найуразливіших питань підпадають: вивчення або обстеження працівників на наявність асоціальних установок та насильницьких нахилів, внесення пропозицій щодо відсторонення відповідних працівників від виконання службових обов'язків з вирішенням питання про подальше проходження такими працівниками служби в органах внутрішніх справ тощо.

З метою підвищення ступеня довіри населення до працівників міліції в межах формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ необхідно запровадити системний моніторинг публікацій засобів масової інформації щодо неправомірних дій працівників міліції в зазначеній сфері; організувати проведення службових розслідувань за фактом кожної публікації з подальшим доведенням відповідних результатів до відома населення через регіональні засоби масової інформації тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Права людини в Україні 2013. Узагальнена доповідь правозахисних організацій об'єднань [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1398021309>.
2. *Левицький О.* Інститут допустимості доказів і прояви незаконного фізичного насильства в кримінальному судочинстві / *О. Левицький* // *Право України*. – 2000. – № 10. – С. 47–50.
3. *Фуко М.* Наглядати й карати: Народження в'язниці / *М. Фуко*. – К. : Основи, 1998. – 394 с.
4. Відомча звітність “Звіт про стан дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ станом на 20 листопада 2012 року”. Форма 1-ДПЛ (місячна), затверджена наказом МВС України від 21.11.2012 № 1073.
5. Відомча звітність “Звіт про стан дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України за 9 місяців 2013 року”. Форма 1-ДПЛ (місячна), затверджена наказом МВС України від 21.11.2012 № 1073, зі змінами, внесеними наказом МВС України від 10.07.2013 № 657.
6. Факти застосування недозволених методів слідства поширені переважно серед працівників міліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=118479
7. *Николай Коварский.* Порядок по-грузински / *Николай Коварский* // *Жунал Forbes* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.forbes.ru/ekonomika-column/vlast/52396-poryadok-po-gruzinski>.

Отримано 10.04.2015